

УДК 930.1 (477) «1921/1929»:94(477) «1991/...»
DOI: 10.31651/2076-5908-2023-1-67-77

Larysa Shapoval

*PhD (in History), Associate Professor, Associate Professor of the Department of History of Ukraine, Faculty of History and Geography, Poltava V. G Korolenko National Pedagogical University, Poltava, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9870-2833>
email: ShapovalLar@ukr.net*

UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY OF THE PERIODICATION OF THE NEW ECONOMIC POLICY (1921-1929) IN THE YEARS OF UKRAINIAN INDEPENDENCE

Abstract. *The purpose of the article is to identify modern interpretations by Ukrainian researchers of the chronological framework of the duration of the NEP, to establish a specific date for its introduction and “disintegration”, to determine signs of systematicity and functionality in justifying the appropriateness of using the phrase “new economic policy” to determine the limits of the historical period of social development.*

Conclusions. *The consistent scientific interest of domestic researchers in the topic of NEP issues during 1991-2021 is emphasized. The historical and theoretical problems of the new economic policy are analyzed mainly on the example of the Ukrainian village of the “NEP period”. Attention is drawn to the substantiation of the chronological framework of the implementation of the new economic policy in the USSR and its features in various branches of the national economy.*

The article states the peculiarities of the subject matter of the predominant studies of the periodization of the NEP, in particular the period of its formation and development, while the fact of leaving the NEP has not been sufficiently studied by historians. The stable scientific interest of researchers in the problems of the NEP during 1990-2000 is emphasized. At the same time, the number of scientific investigations by Ukrainian historians on the history of the NEP, its periodization in 2011-2021, has noticeably decreased.

It is emphasized that in the historical literature on the history of the NEP there is an identification of the periodization of the NEP with the periodization of its study, innovative approaches to highlighting the stages of the functioning of the new economic policy (1921-1929). Conditional interpretations of the NEP chronology are presented (“NEP era”, “NEP period”, “NEP years”, “NEP times”), it is noted that without confirmation by specific dates, they are unconvincing and incorrect.

Key words: *new economic policy, periodization, historiography, NEP era, NEP period, NEP years, chronology, NEP issues.*

Лариса Шаповал

*кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України факультету історії та географії, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9870-2833>
email: ShapovalLar@ukr.net*

УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ПЕРІОДИЗАЦІЇ НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ (1921-1929) В РОКИ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Анотація. *Мета статті – виявити сучасні тлумачення українськими дослідниками хронологічних меж тривалості НЕПу, встановлення конкретної дати його запровадження та «зортання», визначити ознаки системності та функціональності в обґрунтуванні доречності застосування словосполучення «нова економічна політика» для визначення меж історичного періоду суспільного розвитку.*

Висновки. *Підкреслено стадіальний науковий інтерес вітчизняних дослідників до непівської проблематики протягом 1991 – 2021 рр. Здійснено аналіз історико-теоретичних проблем нової економічної політики переважно на прикладі українського села «періоду непу». Подано обґрунтування хронологічних меж реалізації нової економічної політики в УСРР та її особливості в різних галузях народного господарства. Виявлено особливості тематики більшості досліджень періодизації НЕПу, зокрема період його становлення та розвитку, тоді як факт виходу з НЕПу досліджено істориками недостатньо.*

Підкреслено стабільний науковий інтерес дослідників до непівської проблематики впродовж 1990 – 2000 рр. Водночас помітно зменшилася кількість наукових розвідок українських істориків із історії НЕПу, його періодизації у 2011 – 2021 рр. Наголошено, що в історичній літературі з історії НЕПу наявним є ототожнення періодизації НЕПу з періодизацією його вивчення, інноваційні підходи щодо висвітлення етапів функціонування нової економічної політики (1921 – 1929). Представлено умовні тлумачення хронології НЕПу («доба непу», «період непу», «роки непу», «часи непу»), зауважено, що без підтвердження конкретними датами є малопереконливим і некоректним.

Ключові слова: нова економічна політика, періодизація, історіографія, доба непу, період непу, роки непу, хронологія, непівська проблематика.

Постановка проблеми. Історико-теоретичні проблеми нової економічної політики 1921 – 1929 рр. були пріоритетним напрямом наукових досліджень політичного та суспільно-економічного розвитку суспільства 1920-х рр. в УСРР в роки незалежної України. Історики, політологи, економісти, соціологи і правники, висвітлюючи аспекти суспільно-політичних відносин у радянській державі, неодмінно згадували НЕП. Ця аббревіатура набула в історичній науковій літературі не лише ознак чоловічого роду, а й певного хронотипу, яку використовували українські вчені в якості певних хронологічних меж. Авторка не розглядає конкретні аспекти НЕПу, а лише історіографію його періодизації. Важливо дослідити спільні та відмінні оцінки нового економічного курсу більшовиків, але лише у контексті встановлення хронологічних меж його запровадження, становлення і розвитку, згортання. Актуальність теми статті полягає в тому, що особливості НЕПу мають сьогодні прикладне значення для з'ясування суперечливих моментів радикального реформування системи економічних відносин, що відбувалися в Україні впродовж 1991 – 2021 рр.

Мета. Виявити сучасні тлумачення українськими істориками хронологічних меж тривалості НЕПу, встановлення конкретної дати його запровадження та «згортання», встановити ознаки системності та функціональності в обґрунтуванні доречності застосування словосполучення «нова економічна політика» для визначення меж історичного періоду суспільного розвитку. Об'єктом статті є історіографічний процес, що триває в незалежній Україні щодо проблем соціально-економічних відносин радянської доби у 1920-х рр.

Виклад основного матеріалу. Кількість наукових праць, присвячених НЕПу, зростає впродовж 1990-х – 2010 рр., що свідчить про його актуальність, певну історіографічну спадковість концепцій та їхню усталеність. Зауважимо, що у 2011 – 2021 рр. простежується в Україні зменшення наукового інтересу до непівської проблематики як менш актуального напрямку вітчизняних наукових досліджень політичних і економічних проблем радянського суспільства. Водночас, маємо інноваційні підходи щодо висвітлення основних етапів функціонування нової економічної політики – складника політики «радянської» українського суспільства, започатковані українськими істориками наприкінці ХХ ст.

У сучасній історичній літературі, яка присвячена історіографії історії НЕПу, мають місце факти ототожнення періодизації НЕПу з періодизацією його вивчення. У монографії В. Колесника, В. Коцура та Г. Коцур, що вийшла друком у 2002 р., знаходимо твердження: «Доречно зауважити, – наголошують вони, – що до кінця 1980-х рр. радянські історики обґрунтовували періодизацію непу, яка базувалася на усталених у той час у політичному і науковому обігу етапах розвитку радянського суспільства»¹. Далі вони називають періоди розвитку історичних досліджень НЕПу, тобто не вирізняють його функціональну специфіку між історіографічним процесом і конкретним соціально-економічним явищем, ставлять знак рівності й навіть певної зумовленості. Зауважимо, що економічна політика – це форми і методи досягнення конкретних соціальних та фінансово-господарських завдань. Новизна НЕПу полягала в тому, що саме його методи і форми вирізнялися від політики «воєнного комунізму», хоча стосовно досягнення суспільно-політичних та фінансово-господарських завдань історики дискутують. Досліджуючи періодизацію НЕПу, ми визначаємо внутрішню взаємопідпорядкованість форм і методів його запровадження, їх еволюцію та хронологію функціонування. Зазначимо, що періодизація НЕПу, тобто його впровадження і здійснення в Україні, вирізняються об'єктом і предметом дослідження. Періодизація історіографічного процесу непівської проблематики в незалежній Україні представлена дисертаціями

¹Колесник В., Коцур В., Коцур Г. Історіографія нової економічної політики в Українській СРР. Київ : Хрещатик, 2002. С. 2

В. Коцура², Г. Коцур³, Л. Шаповал⁴. Хронологія історії НЕПу прослідковується в монографіях: В. Колесника⁵, С. Кульчицького⁶, О. Бут⁷, О. Абраумової та С. Корновенка⁸, В. Іваненко⁹, С. Корновенка¹⁰, А. Морозова¹¹, Л. Нізової¹², О. Пиріг¹³, Ю. Святця¹⁴, В. Смирнова¹⁵, Ю. Волосника¹⁶. У висвітленні повсякденного життя радянської України в добу НЕПу (1921–1928 рр.) ґрунтовною є колективна монографія в 2-х частинах, (2009 – 2010 рр.), яку підготували українські історики під керівництвом С. Кульчицького в Інституті історії України НАН України¹⁷.

Сучасна історична наука, продовжуючи історіографічну традицію попередніх років, оперує вербальними тлумаченнями стосовно хронології функціонування НЕПу. Найпоширенішими визначеннями, які набули ознак сталих виразів в українській історіографії є такі: «доба непу» – С. Биченко¹⁸, В. Лазуренко¹⁹, В. Паскаленко²⁰, С. Кульчицький²¹, Ю. Котляр²², Л. Нізова²³; «етапи непу» – Г. Волошкевич²⁴, В. Марочко²⁵; «періоду непу» – В. Боечко²⁶, Л. Гарарук²⁷, В. Голець²⁸, В. Калініченко²⁹, О. Козерод³⁰,

²Коцур В. Соціальні зміни і політичні процеси в Україні 1920-30-х рр.: історіографія : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.06 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 1999. 475 с.

³Коцур Г. Нова економічна політика в Україні: історіографія : дис. ... канд. іст. наук : 07. 00.06 / Переяслав-Хмельницький держ. пед. ін-т ім. Г.С. Сковороди. Переяслав-Хмельницький, 2001. 193 с.

⁴Шаповал Л. Сучасна українська та російська історіографія нової економічної політики : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / Полтав. держ. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава, 2006. 194 с.

⁵Колесник В., Коцур В., Коцур Г. Історіографія нової економічної політики в Українській СРР. Київ : Хрещатик, 2002. 176 с.

⁶Сутність і особливості нової економічної політики в українському селі (1921-1928 рр.) / ред. С. В. Кульчицький ; Державний фонд фундаментальних досліджень. Київ : Ін-т історії України, 2000. 223 с.

⁷Бут О. Недержавний сектор промисловості України в умовах нової економічної політики (1921-1928 рр.). Донецьк : Юго-Восток, 2008. 355 с.

⁸Абраумова О., Корновенко С. Суспільно-політична активність селянства УСРР у роки непу. Черкаси : Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького, 2017. 190 с.

⁹Іваненко В., Іщенко І. Україна непівська : аналіз соціальних аномалій південного регіону / Дніпропетровський нац. ун-т. Дніпропетровськ, 2006. 280 с.

¹⁰Корновенко С., Лазуренко В. Село. Хліб. Гроші: податкова політика радянської влади в українському селі у період непу. Черкаси : Ваш Дім, 2004. 188 с.

¹¹Морозов А. Село і гроші: українська кредитна кооперація в добу непу. Черкаси, 1993. 275 с.

¹²Нізова Л. Промислова кооперація Радянської України в добу непу / НАН України. Київ : Ін-т історії України, 2003. 215 с.

¹³Пиріг О. Неп: більшовицька політика імпровізації. Київ : КНТЕУ, 2001. 274 с.

¹⁴Святець Ю. Українське селянське господарство та нова економічна політика. Кліометричний аналіз соціально-економічного процесу: монографія / Дніпропетр. нац. ун-т. Дніпропетровськ, 2007. 216 с.

¹⁵Смирнов В. Суспільно-політичні та економічні перетворення в українському селі в період нової економічної політики. Харків : Майдан, 2002. 304 с.

¹⁶Волосник Ю. Нова буржуазія України та розвиток приватно-підприємницької діяльності на фінансовому ринку в роки непу. Харків : НМЦ»СД», 2002. 384 с.

¹⁷Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921-1928 рр.): в 2 ч. / відп. ред. С. В. Кульчицький. Київ : Інститут історії України НАН України, 2009–2010. Ч. 1. 445 с.; Ч. 2. 382 с.

¹⁸Биченко С. Спеціалізована сільськогосподарська кооперація – важливий фактор підвищення ефективності селянських господарств у добу непу. *Український селянин*. 2004. Вип. 8. С. 235–237.

¹⁹Лазуренко В. Податкова політика радянської держави по відношенню до економічно міцного селянського господарства України в добу непу. *Український селянин*. 2002. Вип. 6. С. 109–112.

²⁰Паскаленко В. Заможний селянин в добу непу: комуністична доктрина та економічні реалії. *Український селянин*. 2004. Вип. 8. С. 257–259.

²¹Кульчицький С. УСРР в добу нової економічної політики (1921-1928 рр.): спроба побудови концептуальних засад реальної історії / НАН України. Київ : Ін-т історії України, 1995. 204 с.

²²Котляр Ю. Селянство Південної України: доба нової економічної політики (1921-1929 рр.) / Одеський нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса : ТОВ Від, 2004. 354 с.

²³Нізова Л. Промислова кооперація Радянської України в добу непу / НАН України. Київ : Ін-т історії України, 2003. 215 с.

²⁴Волошкевич Г. Споживча кооперація в УРСР на останньому етапі НЕПу (1927-1929 рр.). *Український селянин*. 2002. Вип. 6. С. 96–99.

²⁵Марочко В. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861-1929 рр.). Київ : М. Р. Kots Publishing, 1995. 216 с.

²⁶Боечко В. Соціально-економічна політика радянської влади в українському селі періоду непу в оцінці вітчизняної історіографії 20-х років ХХ ст. *Український селянин*. 2004. Вип. 8. С. 59–64.

²⁷Гарарук Л. Біржова торгівля України в період нової економічної політики (1921-1929 рр.). Київ ; Чернівці : Книги-XXI, 2007. 200 с.

²⁸Голець В. Робітничі і промислова кооперація Північного Лівобережжя в період непу (1921-1928 рр.). *Сіверянський літопис*. 2002. № 1. С. 38–45.

²⁹Калініченко В. Селянське господарство України в період непу: історико-економічне дослідження. Харків : Основа, 1997. 400 с.

³⁰Козерод О. Євреї України в період нової економічної політики: 1921-1929 рр. / НАН України, Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень. Київ : СПД Савчина, 2003. 313 с.

С. Корновенко³¹, С. Ляковська³², А. Маслов³³, П. Ямпольць³⁴, Т. Онішко³⁵, О. Пиріг³⁶, С. Свистович³⁷, В. Смирнов³⁸, О. Сушко³⁹, І. Фареній⁴⁰, М. Шевердін⁴¹; «в роки непу» – Ю. Волосник⁴², І. Волошин⁴³, В. Греченко⁴⁴, В. Жмака⁴⁵, Я. Каташинська⁴⁶, І. Лантух⁴⁷, Т. Онішко⁴⁸, «за часів непу» – Г. Георгізов⁴⁹, О. Пиріг⁵⁰, Ю. Волосник⁵¹; «в умовах непу» – О. Бут⁵², С. Дровозюк⁵³, В. Лазуренко⁵⁴, С. Лях⁵⁵, К. Нікітенко⁵⁶, Т. Онішко⁵⁷. Більшість із них фіксує умовність хронологічних меж існування НЕПу, а в працях, автори яких застосовують подібний принцип, не завжди можна зустріти конкретні межі його функціонування. Наприклад, В. Боєчко, досліджуючи історіографію соціально-економічної політики радянської держави в українському селі «періоду непу», обмежується такими межами її здійснення, але не виокремлює в статті конкретної дати започаткування та скасування нового курсу більшовиків, подає розлогу періодизацію вивчення проблеми⁵⁸. Абстрагованим виглядає використання терміну «доба непу» в статті С. Биченко, предметом вивчення якої є фахова кооперація, тому що хронологічні межі нової економічної політики

³¹Корновенко С., Лазуренко В. Село. Хліб. Гроші: податкова політика радянської влади в українському селі у період непу. Черкаси: Ваш Дім, 2004. 188 с.

³²Ляковська С. Участь органів державної безпеки у регулюванні ринкових відносин у період НЕПу. *З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ*. 2014. № 1. С. 7–28.

³³Маслов А. Товарні біржі на Україні в період непу. *Економіка України*. 1995. № 3. С. 62–66.

³⁴Ямпольць П. Матеріальне становище міського населення України в період НЕПу: історіографія проблеми. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2012. Вип. 26. С. 60–71.

³⁵Онішко Т. Податкова політика держави щодо споживчої кооперації України в період нової економічної політики. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2009. Вип. XXVII. С. 165–169.

³⁶Пиріг О. Проблеми функціонування внутрішнього ринку України в період НЕПу. *Вісник КНТЕУ*. 2002. № 1. С. 105–109.

³⁷Свистович С. Громадські об'єднання національних меншин України в період НЕПу: історико-правовий аналіз питання. *Український історичний журнал*. 2006. № 3. С. 88–95.

³⁸Смирнов В. Суспільно-політичні та економічні перетворення в українському селі в період нової економічної політики. Харків: Майдан, 2002. 304 с.

³⁹Сушко О. Особливості становлення та функціонування приватного підприємництва в Україні періоду НЕПу (1921-1928): історико-теоретичний аспект. Київ: Преса України, 2003. 251 с.

⁴⁰Фареній І. До питання про ідеологічні настрої в українській кооперації періоду НЕПу. *Історична пам'ять*. 2015. Вип. 33. С. 60–67.

⁴¹Шевердін М. Податкове законодавство в УСРР у період нової економічної політики (1921-1929 рр.). Харків: Вид-ць ФОП Валпярчук Н.М., 2008. 160 с.

⁴²Волосник Ю. Нова буржуазія України та розвиток приватно-підприємницької діяльності на фінансовому ринку в роки непу. Харків: НМЦ»СД», 2002. 384 с.

⁴³Волошин І. Виробничо-торгівельна діяльність української с/г кооперації в роки непу: історіографія 1920-х рр. *Гуманітарний вісник. Історичні науки*. 2019. Число 31. Вип. 15. С. 29–36.

⁴⁴Греченко В. Сучасна історіографія діяльності міліції України в роки непу. *Харківський історіографічний збірник*. 2015. Вип. 14. С. 142–149.

⁴⁵Жмака В. Торгівля у містах Лівобережжя у роки НЕПу. *Сумська старовина*. 2015. № 36/37 (XXXVI-XXXVII). С. 62–71.

⁴⁶Каташинська Я. Функціонування приватної торгівлі в Україні в роки НЕПу (1921-1929 рр.). *Пам'ять століть*. 2007. № 6. С. 97–103.

⁴⁷Лантух І. Формування інфраструктури ринку в Україні в роки нової економічної політики (1921-1928 рр.). Харків: Основа, 2004. 196 с.

⁴⁸Онішко Т. Заклади громадського харчування споживчої кооперації України та їх роль в здійсненні продовольчої політики в роки непу. *Наукові записки*. 2008. Вип. 79. С. 243–255.

⁴⁹Георгізов Г. Модифікація селянського менталітету за часів НЕПу. *Український селянин*. 2003. Вип. 7. С. 41–43.

⁵⁰Пиріг О. Становлення податкової системи в Україні у часи НЕПу (20-ті роки ХХ ст.). *Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2001. № 1. С. 132–138.

⁵¹Волосник Ю. Нова буржуазія України та розвиток приватно-підприємницької діяльності на фінансовому ринку в роки непу. Харків: НМЦ»СД», 2002. 384 с.

⁵²Бут О. Недержавний сектор промисловості України в умовах нової економічної політики (1921-1928 рр.). Донецьк: Юго-Восток, 2008. 355 с.

⁵³Дровозюк С. Динаміка суспільної свідомості українського селянства в умовах НЕПу: історіографія проблеми. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2005. Вип. 14. С. 442–465.

⁵⁴Лазуренко В. Заможне селянство України в умовах непу. Черкаси: Відлуння-Плюс, 2003. 139 с.

⁵⁵Лях С. Наймана праця в сільському господарстві України в умовах непу. Київ: Вища школа, 1990. 127 с.

⁵⁶Шаповал Л. Сучасна українська та російська історіографія нової економічної політики: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Полтава. держ. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава, 2006. 194 с.

⁵⁷Онішко Т. Досвід торговельної діяльності споживчої кооперації України в умовах непу: особливості історіографії 1920-х рр. *Гілея*. 2009. Вип. 25. С. 78–87.

⁵⁸Боєчко В. Соціально-економічна політика радянської влади в українському селі періоду непу в оцінці вітчизняної історіографії 20-х років ХХ ст. *Український селянин*. 2004. Вип. 8. С. 59–64.

не називаються⁵⁹. Дослідник модифікації селянського менталітету Г. Георгізов використовує терміни «за часів непу» та «період непу». Він поставив за мету «з'ясувати основні напрямки трансформації селянської ментальності у 1921–1928 рр.»⁶⁰, відтак виникає запитання стосовно періодизації НЕПу чи «трансформації» ментальності селян у згадані роки. Хронологічними межами «останнього етапу непу», на переконання Г. Волошкевича, є 1927–1929 рр., майже три роки його функціонування⁶¹. Для В. Лазуренка перехід до НЕПу стався у березні 1921 р., але невідомо, судячи з його статті, коли він завершився, а точніше завершилася, бо історик використав визначення «доба непу»⁶². Не визначеною є тривалість «доби непу», яка зустрічається у статті В. Паскаленка⁶³. Праці В. Лазуренка та В. Паскаленка стосувалися конкретних проблем соціально-економічного розвитку українського суспільства 20-х рр. ХХ ст., які є ґрунтовними з теоретичної та фактологічної точок зору, але їх недоліком можна визнати умовне ставлення до визначення хронологічних меж НЕПу. Вони сприймають їх як загально визнану давність, хоча сучасна українська історична література має суперечливі тлумачення основних етапів розвитку НЕПу, зокрема у різних галузях економічного життя суспільства, які вирізнялися специфікою запровадження, а також характерними закономірностями його становлення й згортання.

Обґрунтуванню хронологічних меж здійснення нової економічної політики в УСРР та виявленню її особливостей у різних галузях народного господарства присвячені праці С. Кульчицького, опубліковані в 90-х рр. ХХ – на початку ХХІ ст. У 1991 р. він першим звернув увагу на використання дослідниками термінології: «нова економічна політика», «НЕП», - яку ототожнювали з приватним підприємництвом, концесіонерами, непманами, частково вбачали в ньому «заміну продрозкладки продподатком»⁶⁴. Вчений зазначає, що НЕП виявився набором адміністративно-економічних заходів «в інтересах соціалістичного будівництва»⁶⁵. Нові засади економічної політики, на переконання професора С. Кульчицького, були викладені вперше В. Леніним 8 лютого 1921 р. на засіданні політбюро ЦК РКП(б), яке розглянуло питання про заміну продрозкладки продподатком. Упродовж лютого-березня 1921 р. відбувалося обговорення тактики і стратегії нового курсу, тобто за півтора місяця до роботи Х з'їзду РКП(б). Він підкреслює той факт, що рішення з'їзду партії від 15 березня 1921 р. «Про заміну продрозкладки натуральним податком» лише започаткувало політику, названу згодом непом⁶⁶. Як бачимо, ідея переходу до нового економічного курсу більшовиків визріла на початку лютого 1921 р., яка набула політичного оформлення у березні, але в якості конкретної політико-економічної дії – заміни продрозкладки продподатком, яка не мала усталеної назви – нова економічна політика. Таке словосполучення В. Ленін уперше вжив 16 червня 1921 р. на Всеросійській продовольчій нараді, дозволивши фактично розвиток торгівлі в усій країні, а не лише «в місцевому господарському обороті»⁶⁷. Завершення НЕПу С. Кульчицький розглядає діалектично, виокремлюючи еволюцію політичних поглядів та конкретних дій прихильників нового економічного курсу більшовиків та адміністративно-командних методів управління економікою. Періодом остаточного зречення від ленінської економічної політики, на його думку, стали 1928–1929 рр.⁶⁸ Мова йде про запровадження «надзвичайних заходів», тобто про кризу хлібозаготівель і повернення до принципу продрозкладки. Принципово важливо

⁵⁸ Боєчко В. Соціально-економічна політика радянської влади в українському селі періоду непу в оцінці вітчизняної історіографії 20-х років ХХ ст. *Український селянин*. 2004. Вип. 8. С. 59–64.

⁵⁹ Биченко С. Спеціалізована сільськогосподарська кооперація – важливий фактор підвищення ефективності селянських господарств у добу непу. *Український селянин*. 2004. Вип. 8. С. 235–237.

⁶⁰ Георгізов Г. Модифікація селянського менталітету за часів НЕПу. *Український селянин*. 2003. Вип. 7. С. 41–43.

⁶¹ Волошкевич Г. Споживча кооперація в УРСР на останньому етапі НЕПу (1927-1929 рр.). *Український селянин*. 2002. Вип. 6. С. 96–99.

⁶² Лазуренко В. Податкова політика радянської держави по відношенню до економічно міцного селянського господарства України в добу непу. *Український селянин*. 2002. Вип. 6. С. 109–112.

⁶³ Паскаленко В. Заможний селянин в добу непу: комуністична доктрина та економічні реалії. *Український селянин*. 2004. Вип. 8. С. 257–259.

⁶⁴ Даниленко В., Касьянов Г., Кульчицький С. Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки. Київ: Либідь, 1991. С. 17–18.

⁶⁵ Там само. С. 18

⁶⁶ Там само. С. 19.

⁶⁷ Там само. С. 20-21.

⁶⁸ Там само. С. 56.

для з'ясування мотиваційних обставин «згортання» НЕПу є те, що вчений вживає термін «скасування», персоніфікуючи його з іменем Й. Сталіна. Це має важливе науково-пізнавальне значення, оскільки українські історики констатують початковий етап НЕПу, проголошений Х з'їздом РКП(б), але ніхто з них не говорить про політичний факт його офіційного заперечення.

В одній з монографій С. Кульчицького, яка вийшла друком у 1995 р.⁶⁹, вчений називає декілька дат, які припадають на лютий місяць – 8, 13, 15, 17 і 24 лютого 1921 р., виокремлюючи початковий період становлення НЕПу не з березня. Він бере до уваги вплив повстання у Кронштадті 28 лютого 1921 р. на пришвидшення кардинальної заміни продрозкладки та переходу до вільної торгівлі, але не вважає його центральною подією, яка схилила В. Леніна і комуністичну партію до нового курсу, бо це питання обговорювалося значно раніше. Тривалість запровадження НЕПу відбулося у зв'язку з появою хлібозаготівельної кризи та репресивно-командними методами її подолання. Таку думку історик висловив у 1996 р.⁷⁰ Наприкінці 1990-х рр., підсумовуючи та критично переосмислюючи попередні напрацювання, він датує рішення про відмову від реквізичного принципу січнем 1921 р., а 1925–1927 рр. вважає зміною економічної політики, не відмовою від стратегії НЕПу. Визначення «Великий перелом» і «спроба ліквідувати ринкові відносини» використовуються вченим без категоричного наполягання. С. Кульчицький зазначає, що Й. Сталін на початку 1928 р. «готував передумови для скасування НЕПу»⁷¹, відтак спостерігається логічна та теоретична незавершеність тлумачення хронологічних меж повного скасування НЕПу. Концепція періодизації НЕПу, якої дотримується професор С. Кульчицький, особливо періоду «згортання» є прозорою – НЕП був конкретною політикою, яка стосувалася сільського господарства, промисловості, торгівлі, кооперації, тому встановити конкретну дату його остаточної ліквідації вчений не наважився, був переконаний, що у березні 1921 р. не було «й мови про НЕП»⁷², а лише про заміну продрозкладки продподатком. Останній етап НЕПу (1927-1929 рр.) обґрунтовує в своїй праці Г. Волошкевич⁷³.

Дослідники аграрних відносин в Україні, зосереджуючись на конкретних проблемах соціально-економічного розвитку радянського суспільства, використовують комбінований підхід щодо хронології НЕПу. Так, В. Калініченко «період НЕПу» обмежує 1921–1929 рр., «тобто від проголошення заміни продрозкладки продподатком, що започаткувало перехід до непу і до початку суцільної колективізації, що означала остаточно ліквідацію непу»⁷⁴, Для Ю. Котляра «доба нової економічної політики» тривала від 1921 р. до 1929 р., завершенням якої стали хлібозаготівельна кампанія 1927/1928 рр. за «воєнно-комуністичними» принципами здійснення, репресії, масова колективізація⁷⁵. Історики Л. Гарарук⁷⁶, О. Козерод⁷⁷, М. Шевердін⁷⁸, Я. Каташинська⁷⁹, Г. Волошкевич⁸⁰, О. Сушко⁸¹ називають хронологічні межі НЕПу – 1921–1929 рр. Дослідник українського

⁶⁹ Кульчицький С. УСРР в добу нової економічної політики (1921-1928 рр.): спроба побудови концептуальних засад реальної історії / НАН України. Київ : Ін-т історії України, 1995. 204 с.

⁷⁰ Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). Київ : Основи, 1996. С. 181–182.

⁷¹ Кульчицький С. Україна між двома війнами (1921-1939 рр.). Київ : Альтернативи, 1999. С. 40.

⁷² Сутність і особливості нової економічної політики в українському селі (1921-1928 рр.) / ред. С. В. Кульчицький ; Державний фонд фундаментальних досліджень. Київ : Інститут історії України, 2000. С. 9–10.

⁷³ Волошкевич Г. Споживча кооперація в УСРР на останньому етапі НЕПу (1927-1929 рр.). *Український селянин*. 2002. Вип. 6. С. 96–99.

⁷⁴ Калініченко В. Селянське господарство України в період непу: історико-економічне дослідження. Харків : Основа, 1997. 400 с.

⁷⁵ Котляр Ю. Селянство Південної України: доба нової економічної політики (1921-1929 рр.). Одеса : ТОВ Від, 2004. 354 с.

⁷⁶ Гарарук Л. Біржова торгівля України в період нової економічної політики (1921-1929 рр.). Київ ; Чернівці : Книги-XXXI, 2007. 200 с.

⁷⁷ Козерод О. Євреї України в період нової економічної політики: 1921-1929 рр. Київ : СПД Савчина, 2003. 313 с.

⁷⁸ Шевердін М. Податкове законодавство в УСРР у період нової економічної політики (1921-1929 рр.). Харків : Вид-ць ФОП Вапнярчук Н.М., 2008. 160 с.

⁷⁹ Каташинська Я. Функціонування приватної торгівлі в Україні в роки НЕПу (1921-1929 рр.). *Пам'ять століть*. 2007. № 6. С. 97–103.

⁸⁰ Волошкевич Г. Споживча кооперація в УСРР на останньому етапі НЕПу (1927-1929 рр.). *Український селянин*. 2002. Вип. 6. С. 96–99.

⁸¹ Сушко О. Непмани: соціально-історичний тип приватних підприємств в УСРР (1921-1929). Київ, 2003. 96 с.

кооперативного руху В. Марочко виокремив запровадження НЕПу періодом 1921–1923 рр., коли запрацювали основні складові нового економічного курсу, а його згорання пов'язав із реорганізацією кооперативної системи влітку 1929 р.⁸² У дисертації Г. Капустян період НЕПу охоплює 1921–1929 рр., упродовж якого відбувалося запровадження (1921–1923), функціонування (1924–1927) та згорання, «проголошене соціалістичною реконструкцією, здійсненням сталінської «революції згори», з її надзвичайними заходами та завершенням «корінного перелому» (кінець 1927–1929 рр.)»⁸³. Тактико-стратегічну суть НЕПу досліджував О. Сушко, але з точки зору вивчення соціального інституту приватного підприємництва в різних галузях народного господарства. Він дійшов висновку про асинхронність згорання НЕПу, зумовлену об'єктивними та суб'єктивними факторами. Очевидно він мав рацію, тому що «постнепівський період», тобто «надзвичайщина» під час хлібозаготівель, торкнулася опосередковано приватної торгівлі, заклади якої ліквідували адміністративним порядком, хоча вони проіснували до початку 1930-х рр. Водночас дослідник обмежив період НЕПу 1921–1928 рр.⁸⁴ На таких теоретичних засадах побудована монографія Ю. Волосника про «нову буржуазію України» в «роки НЕПу»⁸⁵. Історик свідомо не називає хронологічні межі НЕПу, простежуючи функціональні та організаційно-господарські ознаки приватної торгівлі на початку 1930-х рр.

Сучасна українська історіографія звернула увагу на функціональні фази НЕПу, про які пише С. Кульчицький, виокремивши апогей його розвитку – середину 1920-х рр.⁸⁶ У колективній монографії 2001 р., до складу авторів якої належав дослідник НЕПу В. Дмитренко, виокремлено три основні періоди функціонування НЕПу: наростання централізації та адміністративного свавілля (1926–1927 рр.), початок «чергової кризи НЕПу» (зима 1927–1928 р.), «згорання НЕПу на всіх напрямках непу» (1928–1929 рр.), а також висвітлено «надзвичайні» заходи хлібозаготівель, ліквідацію «правих», форсування колективізації та темпів індустріалізації. Якщо початок НЕПу не викликає суперечливих тлумачень стосовно дати його запровадження (лютий – березень 1921 р.), то період скасування поширюється на декілька років. Наприкінці 1927 р. відбулося політичне рішення про запровадження «надзвичайних» заходів, тому цілком можливо говорити про початок згорання НЕПу. Упродовж 1928 р. була реанімована і реалізована радянська система продрозкладки під час хлібозаготівель в аграрному секторі економіки, яка зруйнувала хиткий ринковий

⁶⁹ Кульчицький С. УСРР в добу нової економічної політики (1921-1928 рр.): спроба побудови концептуальних засад реальної історії / НАН України. Київ : Ін-т історії України, 1995. 204 с.

⁷⁰ Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). Київ : Основи, 1996. С. 181–182.

⁷¹ Кульчицький С. Україна між двома війнами (1921-1939 рр.). Київ : Альтернативи, 1999. С. 40.

⁷² Сутність і особливості нової економічної політики в українському селі (1921-1928 рр.) / ред. С. В. Кульчицький ; Державний фонд фундаментальних досліджень. Київ : Інститут історії України, 2000. С. 9–10.

⁷³ Волошкевич Г. Споживча кооперація в УСРР на останньому етапі НЕПу (1927-1929 рр.). *Український селянин*. 2002. Вип. 6. С. 96–99.

⁷⁴ Калініченко В. Селянське господарство України в період непу: історико-економічне дослідження. Харків : Основа, 1997. 400 с.

⁷⁵ Котляр Ю. Селянство Південної України: доба нової економічної політики (1921-1929 рр.). Одеса : ТОВ Від, 2004. 354 с.

⁷⁶ Гарарук Л. Біржова торгівля України в період нової економічної політики (1921-1929 рр.). Київ ; Чернівці : Книги-XXI, 2007. 200 с.

⁷⁷ Козерод О. Євреї України в період нової економічної політики: 1921-1929 рр. Київ : СПД Савчина, 2003. 313 с.

⁷⁸ Шевердін М. Податкове законодавство в УСРР у період нової економічної політики (1921-1929 рр.). Харків : Вид-ць ФОП Вапнярчук Н.М., 2008. 160 с.

⁷⁹ Каташинська Я. Функціонування приватної торгівлі в Україні в роки НЕПу (1921-1929 рр.). *Пам'ять століть*. 2007. № 6. С. 97–103.

⁸⁰ Волошкевич Г. Споживча кооперація в УСРР на останньому етапі НЕПу (1927-1929 рр.). *Український селянин*. 2002. Вип. 6. С. 96–99.

⁸¹ Сушко О. Непмани: соціально-історичний тип приватних підприємств в УСРР (1921-1929). Київ, 2003. 96 с.

⁸² Марочко В. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861-1929 рр.). Київ : М. Р. Kots Publishing, 1995. 216 с.

⁸³ Капустян Г. Українське село в умовах радянського політичного режиму 1920-х років : автореф. дис. ... д-ра іст. наук. Дніпропетровськ, 2004. 35 с.

⁸⁴ Сушко О. Особливості становлення та функціонування приватного підприємництва в Україні періоду НЕПу (1921-1928): історико-теоретичний аспект. Київ : Преса України, 2003. 251 с.

⁸⁵ Волосник Ю. Нова буржуазія України та розвиток приватно-підприємницької діяльності на фінансовому ринку в роки непу. Харків : НМЦ»СД», 2002. 384 с.

⁸⁶ Сутність і особливості нової економічної політики в українському селі (1921-1928 рр.) / ред. С. В. Кульчицький; Державний фонд фундаментальних досліджень. Київ : Ін-т історії України, 2000. 223 с.

механізм «непівського ренесансу», що є аргументом для констатації згорання НЕПу тому граничною межею НЕПу був листопадовий 1929 р. пленум ЦК ВКП(б).

Висновки. Підсумовуючи історіографічний огляд історичної літератури з проблеми про періодизацію НЕПу в роки незалежної України, необхідно підкреслити стабільний науковий інтерес дослідників до непівської проблематики впродовж 1990–2000 рр. Зауважимо, що помітно зменшилася кількість наукових розвідок українських істориків із історії НЕПу, його періодизації у 2011–2021 рр. Аббревіатура «НЕП» стала знаковою для істориків, економістів, яка умовно репрезентує відповідні хронологічні межі: в одних працях вони охоплюють 1921–1927 рр., 1921–1928 рр. або 1921–1929 рр. Три періоди функціонування НЕПу, які зустрічаються в українській історіографії незалежної України, науково є обгрунтованими. Вони не викликають заперечень, хоча вирізняються аргументацією. Так, наприкінці 1927 р. відбулося політичне рішення про запровадження «надзвичайних» заходів, тому можливо говорити про початок згорання нової економічної політики. Упродовж 1928 р. була реанімована і реалізована радянська система продрозкладки під час хлібозаготівель в аграрному секторі економіки, яка зруйнувала хиткий ринковий механізм «непівського ренесансу», що також є аргументом для констатації згорання НЕПу. Залишається відкритою конкретна дата ліквідації ознак та принципів нової економічної політики, яка потребує виваженого наукового переосмислення та встановлення. Використання умовних тлумачень хронології НЕПу («доба непу», «періоду непу», «роки непу», «часи непу») без підтвердження конкретними датами є малопереконливим і некоректним. Стверджуємо, що НЕП – це насамперед процес, тому завершувати його простим тлумаченням «згорання», відводячи для цього два роки, неможливо. Новий економічний курс більшовиків у промисловості, сільському господарстві, торгівлі охоплював всі сторони життя українського суспільства, тому необхідно виявляти й вивчати особливості його трансформації за галузевим принципом, оскільки НЕП вирізнявся специфікою форм застосування в економіці радянської держави, зокрема в Україні.

References

1. Abrazumova, O. & Kornovenko S. (2017). *Suspilno-politychna aktyvnist selianstva USRR u roky nepu [Socio-political activity of the peasantry of the USSR in the years of NEP]*. Cherkasy: Cherkaskyi nats. un-t imeni V. Khmelnytskoho [in Ukrainian].
2. Bakumenko, O. (1992). Zdiisnennia novoi ekonomichnoi polityky v silskomu hospodarstvi Ukrainy v 1921–1928 rr. [Implementation of a new economic policy in the agriculture of Ukraine in 1921–1928]. *Ekonomika Ukrainy [Economy of Ukraine]*, 3, 63-69 [in Ukrainian].
3. Bychenko, S. (2004). Spetsializovana silskohospodarska kooperatsiia – vazhlyvyi faktor pidvyshchennia efektyvnosti selianskykh gospodarstv u dobu nepu [Specialized agricultural cooperation is an important factor in increasing the efficiency of peasant farms in the days of the NEP]. *Ukrainskyi selianyn [Ukrainian peasant]*. 8, 235-237. [in Ukrainian].
4. Boiechko, V. (2004). Sotsialno-ekonomichna polityka radianskoi vlady v ukrainskomu seli periodu nepu v otsyntsi vitchyznianoï istoriohrafii 20-kh rokiv XX st. [Socio-economic policy of the Soviet government in the Ukrainian village of the NEP period in the evaluation of the national historiography of the 20s of the XX century]. *Ukrainskyi selianyn [Ukrainian peasant]*, 8, 59-64. [in Ukrainian].
5. But, O. (2008). *Nederzhavnyi sektor promyslovosti Ukrainy v umovakh novoi ekonomichnoi polityky (1921–1928 rr.) [The non-state sector of industry of Ukraine in the conditions of the new economic policy (1921–1928)]*. Donetsk: Yuho-Vostok [in Ukrainian].
6. Volosnyk, Yu. (2002). *Nova burzhuaziia Ukrainy ta rozvytok pryvatno-pidpriemnytskoi diialnosti na finansovomu rynku v roky nepu [The new bourgeoisie of Ukraine and the development of private entrepreneurial activity in the financial market during the NEP years]*. Kharkiv: NMTs»SD» [in Ukrainian].
7. Voloshyn, I. (2019). Vyrobnycno-torhivnelna diialnist ukrainskoi s/h kooperatsii v roky nepu: istoriohrafii 1920-kh rr. [Production and trade activity of the Ukrainian agricultural cooperative during the NEP years: historiography of the 1920s]. *Humanitarnyi visnyk. Istorychni nauky [Humanitarian Bulletin. Historical sciences]*, 31, 15, 29-36 [in Ukrainian].
8. Voloshkevych, H. (2002). Spozhyvcha kooperatsiia v URSS na ostannomu etapi NEPu (1927–1929 rr.) [Consumer cooperation in the Ukrainian SSR at the last stage of NEP (1927–1929)]. *Ukrainskyi selianyn. [Ukrainian peasant]*, 6, 96-99. [in Ukrainian].

9. Hararuk, L. (2007). *Birzhova torhivlia Ukrainy v period novoi ekonomichnoi polityky (1921–1929 rr.)* [Exchange trade of Ukraine in the period of the new economic policy (1921–1929)]. Kyiv; Chernivtsi: Knyhy-XXI [in Ukrainian].
10. Heorhizov, H. (2003). Modyfikatsiia selianskoho mentalitetu za chasiv NEPu [Modification of the peasant mentality during the time of NEP]. *Ukrainskyi selianyn* [Ukrainian peasant], 7, 41-43. [in Ukrainian].
11. Holets, V. (2002). Robitnycha i promyslova kooperatsiia Pivnichnoho Livoberezhzhia v period nepu (1921–1928 rr.) [Labor and industrial cooperation of the Northern Left Bank during the NEP period (1921–1928)]. *Siverianskyi litopys* [Severyan annals], 1, 38-45 [in Ukrainian].
12. Hrechenko, V. (2015). Suchasna istoriografiiia diialnosti militsii Ukrainy v roky nepu [Modern historiography of the activities of the militia of Ukraine during the NEP years]. *Kharkivskyi istoriografichnyi zbirnyk* [Kharkiv historiographic collection], 14, 142-149. [in Ukrainian].
13. Danylenko, V., Kasianov, H., & Kulchytskyi, S. (1991). *Stalinizm na Ukraini: 20–30-ti roky* [Stalinism in Ukraine: 20–30 years]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
14. Drovoziuk, S. (2005). Dynamika suspilnoi svidomosti ukrainskoho selianstva v umovakh NEPu: istoriografiiia problemy [Dynamics of the social consciousness of the Ukrainian peasantry in the conditions of NEP: historiography of the problem]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky* [Problems of the history of Ukraine: facts, judgments, searches], 14, 442-465. [in Ukrainian].
15. Zhmaka, V. (2015). Torhivlia u mistakh Livoberezhzhia u roky NEPu [Trade in the cities of the Left Bank during the NEP years]. *Sumska starovyna* [Sumy antiquity], 36/37, 62-71 [in Ukrainian].
16. Zhurba, M. (2000). Radianski hromadski orhanizatsii natsionalnykh menshyn USRR v umovakh NEPu [Soviet public organizations of national minorities of the USSR in the conditions of NEP]. *Pamiat stolit* [Memory of centuries], 5, 137-144 [in Ukrainian].
17. Ivanenko, V. & Ishchenko, I. (2006). *Ukraina nepivska: analiz sotsialnykh anomalii pivdennoho rehionu* [Nepivska Ukraine: analysis of social anomalies of the southern region]. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].
18. Kalinichenko, V. (1997). *Selianske gospodarstvo Ukrainy v period nepu: istoryko-ekonomichne doslidzhennia* [Peasant economy of Ukraine in the NEP period: historical and economic research]. Kharkiv: Osnova [in Ukrainian].
19. Kapustian, H. (2004). *Ukrainske selo v umovakh radianskoho politychnoho rezhymu 1920-kh rokiv* [Ukrainian village in the conditions of the Soviet political regime of the 1920s]. Abstrakt of doctor's thesis. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].
20. Katashynska, Ya. (2007). Funktsionuvannia pryvatnoi torhivli v Ukraini v roky NEPu (1921–1929 rr.) [Functioning of private trade in Ukraine during the years of the NEP (1921–1929)]. *Pamiat stolit* [Memory of centuries], 6, 97-103 [in Ukrainian].
21. Kozerod, O. (2003). *Yevrei Ukrainy v period novoi ekonomichnoi polityky: 1921–1929 rr.* [The Jews of Ukraine in the period of the new economic policy: 1921–1929]. Kyiv: SPD Savchyna [in Ukrainian].
22. Kornovenko, S. & Lazurenko, V. (2004). *Selo. Khlib. Hroshi: podatкова polityka radianskoï vlady v ukrainiankomu seli u period nepu* [Selo. Bread. Money: the tax policy of the Soviet authorities in the Ukrainian countryside during the NEP period]. Cherkasy: Vash Dim [in Ukrainian].
23. Kolesnyk, V., Kotsur, V. & Kotsur, H. (2002). *Istoriografiiia novoi ekonomichnoi polityky v Ukrainiskii SRR* [Historiography of the new economic policy in the Ukrainian SSR]. Kyiv: Khreshchatyk [in Ukrainian].
24. Kotliar, Yu. (2004). *Selianstvo Pivdennoi Ukrainy: doba novoi ekonomichnoi polityky (1921–1929 rr.)* [The peasantry of Southern Ukraine: the era of new economic policy (1921–1929)]. Odesa: TOV ViD [in Ukrainian].
25. Kotsur, V. (1999). *Sotsialni zminy i politychni protsesy v Ukraini 1920–30-kh rr.: istoriografiiia* [Social changes and political processes in Ukraine in the 1920s–30s: historiography]. Doctor's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
26. Kotsur, H. (2001). *Nova ekonomichna polityka v Ukraini: istoriografiiia* [New economic policy in Ukraine: historiography]. Candidate's thesis. Pereiaslav-Khmelnitskyi. [in Ukrainian].
27. Kulchytskyi, S. (1996). *Komunizm v Ukraini: pershe desiatyrichchia (1919–1928)* [Communism in Ukraine: the first decade (1919–1928)]. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
28. Kulchytskyi, S. (1999). *Ukraina mizh dvoma viinamy (1921–1939 rr.)* [Ukraine between two wars (1921–1939)]. Kyiv: Alternatyvy [in Ukrainian].
29. Kulchytskyi, S. (1995). *USRR v dobu novoi ekonomichnoi polityky (1921–1928 rr.): sprobа pobudovy kontseptualnykh zasad realnoi istorii* [USSR in the era of new economic policy (1921–1928): an attempt to build the conceptual foundations of real history]. Kyiv: In-t istorii Ukrainy [in Ukrainian].
30. Lazurenko, V. (2003). *Zamozhne selianstvo Ukrainy v umovakh nepu* [Prosperous peasantry of Ukraine in the conditions of NEP]. Cherkasy: Vidlunnia-Plius [in Ukrainian].

31. Lazurenko, V. (2002). Podatkova polityka radianskoi derzhavy po vidnoshenniu do ekonomichno mitsnogo selianskoho hospodarstva Ukrainy v dobu nepu. [Tax policy of the Soviet state in relation to the economically strong peasant economy of Ukraine in the days of the NEP]. *Ukrainskyi selianyn [Ukrainian peasant]*, 6, 109-112. Cherkasy [in Ukrainian].
32. Lantukh, I. (2004). *Formuvannia infrastruktury rynku v Ukraini v roky novoi ekonomichnoi polityky (1921–1928 rr.) [Formation of market infrastructure in Ukraine during the years of the new economic policy (1921–1928)]*. Kharkiv: Osnova [in Ukrainian].
33. Liaskovska, S. (2014). Uchast orhaniv derzhavnoi bezpeky u rehuliuванні rynkovykh vidnosyn u period NEPu [Participation of state security bodies in the regulation of market relations during the NEP period]. *Z arkhiviv VUChK, HPU, NKVD, KHB [From the archives of VUCHK, GPU, NKVD, KGB]*, 1, 7-28 [in Ukrainian].
34. Liakh, S. (1990). *Naimana pratsia v silskom hospodarstvi Ukrainy v umovakh nepu [Wage work in the agriculture of Ukraine in the conditions of the NEP]*. Kyiv: Vyscha shkola [in Ukrainian].
35. Marochko, V. (1995). *Ukrainska selianska kooperatsiia. Istoryko-teoretychnyi aspekt (1861–1929 rr.) [Ukrainian Peasant Cooperation. Historical and theoretical aspect (1861–1929)]*. Kyiv: M. R. Kots Publishing [in Ukrainian].
36. Maslov, A. (1995). Tovarni birzhi na Ukraini v period nepu [Commodity exchanges in Ukraine during the NEP period]. *Ekonomika Ukrainy [Ukraine economy]*, 3, 62-66 [in Ukrainian].
37. Morozov, A. (1993). *Selo i hroshi: ukrainska kredytna kooperatsiia v dobu nepu [The village and money: Ukrainian credit cooperation in the era of NEP]*. Cherkasy [in Ukrainian].
38. Kulchytskyi, S. (Ed.). (2009). *Narys povsiakdennoho zhyttia radianskoi Ukrainy v dobu nepu (1921–1928 rr.) [Essays on everyday life in Soviet Ukraine during the period of the NEP (1921–1928)]*, 1-2. Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
39. Nizova, L. (2003). *Promyslova kooperatsiia Radianskoi Ukrainy v dobu nepu [Industrial cooperation of Soviet Ukraine in the era of NEP]*. Kyiv: In-t istorii Ukrainy [in Ukrainian].
40. Nikitenko, K. (2006). Metodolohichni instrumentarii doslidzhennia nederzhavnoho sektoru promyslovosti Ukrainy v umovakh NEPu [Methodological tools for the study of the non-state sector of industry of Ukraine in the conditions of NEP]. *Skhid. [East]*, 3, 73-75 [in Ukrainian].
41. Onipko, T. (2009). Dosvid torhovelnoi diialnosti spozhyvchoi kooperatsii Ukrainy v umovakh nepu: osoblyvosti istoriohrafii 1920-kh rr. [The experience of the trade activity of the consumer cooperative of Ukraine in the conditions of the NEP: peculiarities of the historiography of the 1920s]. *Hileia [Giley]*, 25, 78-87. [in Ukrainian].
42. Onipko, T. (2008). Zaklady hromadskoho kharchuvannia spozhyvchoi kooperatsii Ukrainy ta yikh rol v zdiisnenni prodovolchoi polityky v roky Nepu [Public catering establishments of the consumer cooperative of Ukraine and their role in the implementation of food policy in the years of NEP]. *Naukovi zapysky [Scientific notes]*, 79, 243-255. [in Ukrainian].
43. Onipko, T. (2009). Podatkova polityka derzhavy shchodo spozhyvchoi kooperatsii Ukrainy v period novoi ekonomichnoi polityky [Tax policy of the state regarding consumer cooperation of Ukraine in the period of the new economic policy]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu [Scientific works of the Faculty of History of Zaporizhzhya National University]*, XXVII, 165-169 [in Ukrainian].
44. Paskalenko, V. (2004). Zamozhnyi selianyn v dobu nepu: komunistychna doktryna ta ekonomichni realii [Wealthy peasant in the era of NEP: communist doctrine and economic realities]. *Ukrainskyi selianyn [Ukrainian peasant]*, 8, 257-259. [in Ukrainian].
45. Pyrih, O. (2001). *Nep: bilshovytska polityka improvizatsii [Nep: Bolshevik policy of improvisation]*. Kyiv: KNTEU [in Ukrainian].
46. Pyrih, O. (2002). Problemy funktsionuvannia vnutrishnoho rynku Ukrainy v period NEPu [Problems of functioning of the internal market of Ukraine during the NEP period]. *Visnyk KNTEU [Bulletin of KNTEU]*, 1, 105-109 [in Ukrainian].
47. Pyrih, O. (2001). Stanovlennia podatkovoi systemy v Ukraini u chasy NEPu (20-ti roky XX st.) [Formation of the tax system in Ukraine during the NEP (20s of the XX century)]. *Visnyk Derzhavnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv [Bulletin of the State Academy of Managerial Personnel of Culture and Arts]*, 1, 132-138 [in Ukrainian].
48. Svystovych, S. (2006). Hromadski obiednannia natsionalnykh menshyn Ukrainy v period NEPu: istoryko-pravovyi analiz pytannia [Public associations of national minorities of Ukraine during the NEP period: historical and legal analysis of the issue]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal [Ukrainian historical magazine]*, 3, 88-95 [in Ukrainian].
49. Sviatets, Yu. (2007). *Ukrainske selianske hospodarstvo ta nova ekonomichna polityka. Kliometrychnyi analiz sotsialno-ekonomichnoho protsesu [Ukrainian Peasant Economy and New Economic Policy. Cliometric analysis of the socio-economic process]*. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].

50. Smyrnov, V. (2002). *Suspilno-politychni ta ekonomichni peretvorennia v ukrainskomu seli v period novej ekonomichnoi polityky* [Socio-political and economic transformations in the Ukrainian village in the period of the new economic policy]. Kharkiv: Mайдан [in Ukrainian].
51. Kulchytskyi, S. (Ed.). (2000). *Sutnist i osoblyvosti novej ekonomichnoi polityky v ukrainskomu seli (1921–1928 rr.)* [The essence and features of the new economic policy in the Ukrainian countryside (1921–1928)]. Kyiv: In-t istorii Ukrainy [in Ukrainian].
52. Sushko, O. (2003). *Nepmany: sotsialno-istorychnyi typ pryvatnykh pidpriemstv v USRR (1921–1929)* [Nepmany: socio-historical type of private enterprises in the USSR (1921–1929)]. Kyiv [in Ukrainian].
53. Sushko, O. (2003). *Osoblyvosti stanovlennia ta funktsionuvannia pryvatnoho pidpriemnytstva v Ukraini periodu NEPu (1921–1928): istoryko-teoretychnyi aspekt* [Peculiarities of the formation and functioning of private entrepreneurship in Ukraine during the NEP period (1921–1928): historical and theoretical aspect]. Kyiv: Presa Ukrainy [in Ukrainian].
54. Farenii, I. (2015). Do pytannia pro ideolohichni nastroi v ukrainskii kooperatsii periodu NEPu [On the issue of ideological attitudes in Ukrainian cooperation during the NEP period]. In M. I. Stepanenko (Ed.), *Istorychna pamiat* [Historical memory], 33, 60-67. Poltava [in Ukrainian].
55. Shapoval, L. (2006). *Suchasna ukrainska ta rosiiska istoriohrafii novej ekonomichnoi polityky* [Modern Ukrainian and Russian historiography of the new economic policy]. Candidate's thesis. Poltava [in Ukrainian].
56. Shapoval, L. (2005). Suchasna ukrainska ta rosiiska istoriohrafii periodyzatsii novej ekonomichnoi polityky [Modern Ukrainian and Russian historiography of the periodization of the new economic policy]. In *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky* [Problems of the history of Ukraine: facts, judgments, searches], 14, 466-474. [in Ukrainian].
57. Sheverdin, M. (2008). *Podatkove zakonodavstvo v USRR u period novej ekonomichnoi polityky (1921–1929 rr.)* [Tax legislation in the USSR in the period of the new economic policy (1921–1929)]. Kharkiv: Vyd-ts FOP Vapniarchuk N.M. [in Ukrainian].
58. Yampolets, P. (2012). Materialne stanovyshe miskoho naselennia Ukrainy v period NEPu: istoriohrafii problemy [The material situation of the urban population of Ukraine during the NEP period: historiography of the problem]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky* [Problems of the history of Ukraine: facts, judgments, searches], 26, 60-71. [in Ukrainian].

(Надійшла до редакції / Received: 22.03.2023

Схвалено до друку / Accepted: 01.06.2023

